

UDK 330.85+330.342
Izvorni znanstveni članak
Priljeno: 23. 1. 1991.

Akademik DUŠAN ČALIĆ,
JAZU Zagreb

MEĐUZAVISNOST RAZVOJA PROIZVODNIH SNAGA I TRANSFORMACIJA OBLIKA SVOJINE*

Do naših dana, kapitalizam i socijalizam su se razvijali kao dva u osnovi različita sistema. Prvi se razvijao kroz i pomoću robne privrede, a drugi kao negacija robne privrede, što je bio osnovni uzrok njihovih različitih puteva razvoja. Život je pokazao da na postojećem nivou razvijenosti društva, proizvodne snage se mogu najoptimalnije razvijati razvojem robne privrede. Kad je to saznanje postalo prisutno u socijalističkim zemljama, one proklamiraju privredne i društvene reforme čija je bitna odlika, korištenje ekonomskih zakona i robne privrede za razvoj proizvodnih snaga. Time je stvoren bitan preduslov razvoja konvergencije.

Drugi bitan faktor napredovanja konvergencije su dostignuća naučno-tehnoloških revolucija, koje su stvorile materijalne i tehničke uslove globalizaciji razvoja privrede na svjetskom nivou.

Treći bitan faktor razvoja konvergencije različitih društvenih sistema jeste potreba ali i svijest, da ljudski rod u svom interesu mora zajedničkim snagama rješavati osnovna pitanja svog opstanka i razvoja kao što su pitanja — ekologije, demografskog prirasta stanovništva, prehrane, mira u svijetu.

Konvergencija različitih društvenih sistema se operacionalizira po širini i dubini u ekonomici, nauci, saobraćaju, razvoju tehnike i druge.

Treba biti svjestan da će i proces konvergencije teći u cik-cak kretanju, sa svojim plimama i oseka. Konvergencija je potreba i mogućnost ali ništa više.

* Lektura rada je izvršena u Centru JAZU, Zagreb.

I.

Danas je suštinsko pitanje duboke krize zemalja realsocijalizma temeljno transformiranje državne, odnosno društvene svojine, u takve oblike koji omogućuju i potiču optimalni razvoj proizvodnih snaga, a time i društva kao totaliteta. No, koji su to oblici i kako proces transformacije provesti, su pitanja o kojima se još uvijek diskutira i na koja se traže najbolji odgovori. Pošto smatramo da je svojina razvojnja kategorija, u svom razvoju u konačnoj instanci određena razvijenošću proizvodnih snaga, u ovom radu želimo osvijetliti njihovu međuzavisnost, stavljajući težište na problematiku našeg doba.

Ekonomika nauka je uglavnom obradila gornju međuzavisnost od doba prvobitne zajednice do vremena razvijenog kapitalizma. Ona je utvrdila da se ljudsko društvo razvija po određenim sebi imenanim zakonima, koji djeluju slično djelovanju prirodnih zakona. Među njima po svom značaju se ističe razvoj proizvodnih snaga, koji u konačnoj liniji daje pečat čitavom razvoju društva, svim promjenama, koje taj razvoj sadržava. Društvo je jedan složeni dinamički sistem, u čijem razvoju pojedini njegovi segmenti, podsistemi, ili čak kategorije u različitim fazama njegova razvoja, preuzimaju odlučujuću ulogu, ulogu lokomotive razvoja.

Prvi historijski oblik svojine je oblik svojine prvobitne društvene zajednice, koji je uslovljen nerazvijenim proizvodnim snagama toga društva. Taj oblik svojine je nastao sa razvojem ljudske zajednice od čopora, zajedništva krvnog porijekla, jezika, običaja itd. do plemena i zajednice plemena. Reprodukcijska tih ljudskih zajednica je određena njihovom djelatnošću kao radnih bića, kao pastira, lovaca, ratara, gmčara, kasnije raznih vrsta obrtnika. Zemlja, teritorij sa onim što pruža zajednici, u odvijanju njenih proizvodnih aktivnosti, je odlučujući faktor u životu i radu tih zajednica.

Za našu temu je značajno istaći odnos individue, pojedinca prema uslovima svoga rada i življenja. Ono je dato njegovim statusom vlasnika, posjednika, samo kao člana zajednice, što dalje uslovljuje prirodno jedinstvo njegova rada, sa pretpostavkama samog odvijanja procesa rada zajednice. Članovi zajednice se odnose jedan prema drugome kao vlasnici — "i članovi jedne zajednice, koji ujedno rade". Nerazvijene proizvodne snage koje diktiraju ovakve društvene odnose daju i

osnovnu društvenu suštinu ukupnom društvenom radu. Svrha društvenog rada nije stvaranje vrijednosti, već izdržavanje pojedinačnog vlasnika njegove porodice i cijele zajednice. U tim zajednicama ne postoji otuđenje od rada i proizvoda rada. Postoji visoki stepen egalitarnosti između članova zajednice, što podrazumijeva i visoki stepen ravnopravnosti. No, sve je to rezultat nerazvijenosti proizvodnih snaga, bijede i nesigurnosti opstanka same zajednice. Osnovna karakteristika proizvodnih snaga tih zajednica su krajnje nerazvijena sredstva za proizvodnju, a kroz to i dominacija živog rada nad minulim radom, što je i osnovna proturječnost tog društva, koje rezultira nužnošću da čovjek uloži ogroman kvantum vlastite energije u odvijanju procesa rada, koji daje skromni obim upotrebnih vrijednosti. Pošto je osnovni cilj čovjeka da sa što manje uložene vlastite energije u neposrednu materijalnu proizvodnju proizvede što veći obim upotrebnih vrijednosti, ova ljudska zajednica je bila osuđena na propast. Nju je razorio razvoj proizvodnih snaga, a tim i sve društvene odnose zajednice, pa tako i dominirajući oblik svojine. Razvoj proizvodnih snaga omogućuje proizvodnju viška proizvoda, a time nastanak robe, robne razmjene i privatnog oblika svojine. Roba se pojavljuje još u doba prvobitnih zajednica, kada su iste razvile proizvodne snage do nivoa da se može proizvesti više upotrebnih vrijednosti nego što ih je potrebno za život članova zajednice.

Promjenom uslova proizvodnje, osvajanjem novih teritorija, izumom novih oruđa za proizvodnju, povezano s tim širom podjelom rada i specijalizacijom, kako unutar prvobitne zajednice, tako i između različitih zajednica stvoreni su uslovi da većim angažiranjem energije i rada pojedinca, isti proizvede više upotrebnih predmeta. U prirodi je čovjeka, da želi odlučivati o načinu upotrebe faktora i uslova svoga rada, a s ciljem da odlučuje i u raspodjeli stvorenih upotrebnih vrijednosti. U prvobitnoj zajednici je mogao to samo kao član zajednice, znači posredstvom iste, adekvatno normama koje je formirala ta zajednica. Sada u novostvorenim uslovima povezanost članova zajednice postaje slabija i u organiziranju društvenog procesa rada, a to znači i u određivanju raspodjele proizvoda rada. Prijašnje norme zajednice o organizaciji procesa rada, i o načinu raspodjele guše interes pojedinca za veću angažiranost u radu i unapređenje procesa rada. Daljnji razvoj proizvodnih snaga traži veću ingerenciju pojedinca nad elementima procesa rada, a to su u prvom redu zemlja i oruđe rada i nad raspodjelom. Na prirodan način razvoj proizvodnih snaga konstituira privatnog vlasnika zemlje i oruđa rada. Pošto proizvodnja u ljudskom društvu ne može

postojati drugačije nego samo kao društvena, i u kojoj postoji čitav sistem proporcija kako u proizvodnji tako i u potrošnji, ulogu njihova uspostavljanja, pojavom privatnog vlasništva preuzima mehanizam robne privrede. Od tog vremena do danas razvoj ljudskog društva teče kroz prožimanje razvoja proizvodnih snaga i razvoja robne privrede, čime je određena i stalna promjena oblika svojine. U tom aspektu se mora promatrati i analizirati nužnost transformacije državne, odnosno takozvane društvene svojine, u zemljama realnog socijalizma. U toj analizi specijalno se mora imati u vidu nekoliko odlučujućih faktora.

U čitavoj dosadašnjoj historiji razvoja ljudskog društva koegzistiralo je u svakoj njegovoj epohi nekoliko oblika svojine, uz jedan dominirajući. To važi i za robovlasničko, feudalno i kapitalističko društvo. Recimo, određeni oblik zajedničkog vlasništva, kućne zadruge su kod Slavena postojale još i u doba razvijenijeg kapitalizma. Privatna svojina obrtnika egzistira kroz čitavu historiju do današnjih dana.

Naprijed smo istakli da se stvaranjem uslova nastanka privatne svojine označava određeno osamostaljenje individue, ljudska individua se pojavljuje u historiji kao pripadnik roda, kao rodovsko biće. Stvaranjem uslova konstituiranja privatnog vlasništva, ličnost se u izvjesnom stepenu osamostaljuje od kolektiva. Proces osamostaljenja individue se odvija sve do danas i on je povezan s mogućnošću individue, da što potpunije ovladava faktorima procesa rada. Takvu mogućnost u prvom redu stvara razvoj proizvodnih snaga. Danas obilježje takvom razvoju individue daje prerastanje nauke u osnovnu proizvodnu snagu, što podrazumijeva i formiranje ljudske ličnosti kao slobodne kreativne ličnosti. Taj proces se najpotpunije danas manifestira u razvoju društva kao informacijskog.

Pošto je svaki razvoj dijalektički proces, proces prožimanja suprotnosti, tako i kroz razvoj društva, paralelno sa osamostaljenjem individue, teče proces njene integracije u društveni proces rada, kroz podruštvljenje procesa rada. Individua mora naći svoje mjesto u sveukupnosti društvenog procesa reprodukcije, koja se razvija po uzlaznoj liniji podruštvljenja. Pojavom privatnih vlasnika, povezanost procesa rada kao društvenog, preuzima mehanizam robne privrede. Zakon vrijednosti, kao osnovica čitavog mehanizma, povezanosti društvenog procesa rada fungira u prvom redu kao mjeritelj srazmjernosti. Pošto je razvoj proizvodnih snaga zakon razvoja ljudskog društva, to zakon vrijednosti mora biti u funkciji razvoja proizvodnih snaga. On tu ulogu obavlja kroz svoju

funkciju mjeritelja utrošenog društveno potrebnog rada, favorizirajući mehanizmom robne privrede najefikasnije procese rada, a oni su danas oni koji su najpotpuniji izraz nauke kao proizvodne snage, čiji je nosilac kreativna ličnost. Sveukupnost takvih odnosa u društvenoj reprodukciji, traži od individue ulog sve više vlastite energije da se razvija kao stvaralačka. Društvene individue su realizatori zakonitosti razvoja društva, svojim angažmanom, ali motivirani svojim interesom, a on je u konačnoj liniji određen njegovom mogućnosti odlučivanja o upotrebi faktora procesa rada, odnosno vlasništvom nad uslovima rada, a preko toga i u odlučivanju o rezultatima rada. Taj zahtjev je imanentan ljudskoj prirodi. On se na različite načine, ostvaruje u različitim historijskim razdobljima razvoja ljudskog društva, zavisno o konačnoj konzekvenci od nivoa razvijenosti proizvodnih snaga društva i potrebe daljnjeg razvoja istih. U tim okvirima se vrše promjene te transformacija oblika svojine. U promišljanju te međuzavisnosti pođimo od suštine svakog oblika svojine koja je data društvenim odnosima proizvodnje datog društva, koje određuju u prvom redu: nivo razvijenosti proizvodnih snaga, posebno razvijenost tehnike i tehnologije i uloga nauke; tko i koliko odlučuje o upotrebi faktora proizvodnje u prvom redu sredstava za proizvodnju, kako su motivirane društvene individue, u promicanju razvoja proizvodnih snaga društva. Prema tome, naučno razmatrati problem transformacije, državne "društvene" svojine realsocijalističkih društava danas, traži izlaganje suštine i značaja spomenutih faktora koji čine kostur mogućnosti proizvodnje i razvoja tih društava.

II.

Koji su uzroci doveli do kolapsa društvenog sistema realsocijalizma u nauci su poprilično obrađeni i ne bi se na istom zadržavali. Ipak je nužno podvući osnovno iz opusa naučnog saznanja uzroka propasti sistema realnog socijalizma. Marksovo učenje, kao centralnu točku razvoja društva ističe razvoj proizvodnih snaga, kroz povećanje produktivnosti, efikasnosti, privređivanja, rentabilnosti, ekonomičnosti, pri čemu lokomotiva takvog razvoja je razvoj tehnike, a pošto je ona koncentrirani izraz nauke, znači da nauka na određenom stepenu razvijenosti proizvodnih snaga prerasta u osnovnu proizvodnu snagu. Društvena individua kao realizator tih zakonitosti razvoja izrasta u slobodnu kreativnu ličnost. Na ekonomskoj osnovi stvorenoj kroz djelovanje gornjih zakona razvoja proizvodnih snaga, konstatiraju se odgovarajući društveni odnosi, neposredna socijalistička demokra-

cija, društvo kao asocijacija slobodnih kreativnih ličnosti.

Kako usmjeravati vlastitu djelatnost, postavljalo se i postavlja pitanje pred najsvjesnije snage društva, da bi adekvatno svojim saznanjima utjecalo na sve članove društva, da bi usmjeravalo svoje djelovanje. Život je ponudio dvije moguće alternative razvoja. Jedan, korištenje zakona vrijednosti i drugi potpuno suprotan, potiskivanje djelovanja zakona vrijednosti i drugih ekonomskih zakona robne privrede.

Kapitalizam je nastavio razvoj proizvodnih snaga na bazi uvažavanja zakonitosti robne privrede, razvijajući istu i njen mehanizam, i društvo se u globalu kretalo po liniji rasta produktivnosti, efikasnosti, rentabilnosti, razvoja tehnike i prerastanja nauke u osnovnu proizvodnu snagu. Kroz takav razvoj i sam se kapitalizam mijenjao. Bitno se razlikuje kapitalizam konca devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća od kapitalizma druge polovine dvadesetog stoljeća. No, bez obzira na bitno novu pozitivnu promjenu kapitalizma on ostaje predominantno klasno društvo kapitala i rada, što koči razvoj društvenih individua, kao stvaralačkih samostalnih subjekata. Takva podjela društva je u konačnoj liniji uslovljena predominirajućim djelovanjem zakona robne privrede. Prema tome, na sadašnjem nivou razvijenosti proizvodnih snaga, praksa pokazuje da je optimalni razvoj proizvodnih snaga kroz razvoj robne privrede, bez obzira na negativne posljedice po društvene odnose, koji su imanentne robnoj privredi. Kako prevazići tu suprotnost? Naučno saznanje nam govori da je društveni razvoj kroz čitavu ljudsku historiju prevazilazio svoje dijalektičke suprotnosti prvenstveno putem razvoja proizvodnih snaga. To važi i danas. Pošto je najuspješniji put danas razvoja proizvodnih snaga, kroz razvoj robne privrede, to se mora uvažavati i poticati razvoj robne privrede primjereno potrebama suvremenog društva.

Već danas se naziru rješenja, na koje ukazuje razvoj proizvodnih snaga u mogućnostima prevazilaženja klasnog karaktera razvijenih kapitalističkih društava. U prvom redu ona su data u sve obuhvatnijem podružljenju procesa rada koja se očituju posebno kroz odvajanje kapitala, od materijalne proizvodnje, kroz globalizaciju svjetske privrede, a najkonkretnije, kroz porast broja akcionara zaposlenih u neposrednoj proizvodnji. Za našu temu je bitno podvući trend porasta broja akcionara, neposredno zaposlenih u materijalnoj proizvodnji.

Zemlje. realnog socijalizma su krenule putem razvoja, potiskujući djelovanje zakonitosti robne privrede, težeći bržem razvoju proizvodnih snaga

društva, produktivnosti, efikasnosti, rentabilnosti, ekonomičnosti, razvoju tehnike i tehnologije, preras-tanju nauke u osnovnu proizvodnu snagu, pomažući razvoj društvene individue kao slobodne kreativne ličnosti.

Poslije pozitivnih rezultata u forsiranju industri-jalizacije, nastaje usporavanje privrednog rasta, što 90-tih godina našeg stoljeća završava kolapsom nacional-nih privreda. Opće prihvaćeno ubjeđenje je da je srž problema u zapostavljanju ekonomskih zakonitosti, specijalno robne privrede. Adekvatno tome izlaz iz krize se traži u poticanju robne privrede, a to u prvom redu znači konstituiranje robnih proizvođača kao samostalnih subjekata, u ekonomskom i pravnom smislu, što pretpostavlja korjenite promjene u oblasti svojine. Pitanje se postavlja — kako i u kom pravcu provoditi promjene oblika svojine.

Na početku smo istakli, prioritet zakonitosti razvoja društva, koje mora poštivati aktivitet ljudskog faktora.

Zakonitosti razvoja društva su objektivno dati faktori razvoja i oni se najpotpunije mogu prepoznati u pređenom putu najrazvijenijih zemalja. Svakako u tom smislu u pogledu transformacije oblika svojine su interesantne SAD i Švedska, ali i druge zemlje razvijene robne privrede. Zašto smatramo da su za nas specijalno interesantna iskustva SAD i Švedske? U privrednom razvoju SAD između ostalog, promoviranim razvojem robne privrede, odvija se proces odvajanja upravljanja, a djelomično i u odlučivanju o upotrebi faktora proizvodnje od svojine. To se najeklatantnije manifestira u razvoju širine i kompetencija menadžera. To se jako dobro vidi i u teoretskim radovima obrade uloga i značaja menadžera kod Adama Smitha, Marksa, Šumpetera, Keynesa, i danas, posebno u stavovima P. Druckera. Mnogi su faktori tražili takvo odvajanje, no svi skupa se mogu podvesti pod zahtjev razvoja proizvodnih snaga, promoviranih mehanizmom robne privrede. Konkurencija prisiljava svakog robnog proizvođača da pronalazi nove metode podizanja produktivnosti i efikasnosti poslovanja. U naše doba sve značajniju ulogu u tome ima zainteresiranost neposredno zaposlenih u procesu rada. Veličina najam-nine i oblici prisile, koje je u prijašnja vremena u osnovi koristio kapitalista, vlasnik kapitala, nisu više bili dovoljni u konkurentskoj borbi. Značajan faktor motivacije postaje prodaja dijela akcija dotičnog poduzeća zaposlenim kod sebe. Tako u SAD nastaju akcioneri, zaposleni u samom poduzeću: EMPLOYEE STOCK OWNER SHIP PLAN ESOP. To je ponukalo senatora Russela Long da još 1974. god. predloži američkom Kongresu da usvoji prve pravne propise

koji se odnose na akcije i akcionere zaposlenih radnika — ESOP. Osnovna intencija tih kao i kasnije donese-nih pravnih propisa države koji se odnose na ESOP, je bila i ostala poticanje njihova širenja. U 1982. godini je bilo oko 4 miliona akcionera zaposlenih u privatnim kompanijama u SAD.

Za poređenje navodimo da je 1989. god. u SAD bilo oko 11 miliona akcionera ESOP-a.

Samo u zadnje dvije godine je oko 200 većih kompanija SAD, kod sebe uvelo ESOP. Koji su interesi pojedinih društvenih faktora i slojeva za promicanje akcija ESOP-a. Interes države je prvenstveno u promi-canju razvoja privrede i u brizi za socijalni nivo. Kapitalista, da motivira zaposlene da bolje i savjesnije obavljaju svoj posao, ali i da se angažiraju na pitanjima uspješnosti poduzeća u cjelini. Zaposleni su prvenstveno zainteresirani da kupnjom akcija budu sigurniji u očuvanju radnog mjesta, da poboljšaju uvjete za mi-rovinu i zdravstvenu zaštitu, ali i da budu sigurniji u životu, jer su vlasnici određene imovine. U Švedskoj je isti proces otpočeo prije par decenija, ali u njemu je naročitu ulogu odigrao sindikat, kao klasna, interesna organizacija zaposlenih. Sindikat je svojom snagom društvenog faktora izborio u društvu da država zakonski obaveže privatne korporacije da dio dohotka, svake godine odvoji u posebne fondove, čija sredstva služe kao pokriće akcijama, koje mogu kupiti zaposleni u poduzećima i to pod specijalno povoljnim uslovima. Jasno, i oni motivi koji su bitni za uvođenje akcija ESOP-a u SAD, su relevantni i u promicanju akcioner-stva zaposlenih u Švedskoj. Isti se procesi odvijaju u manjoj ili većoj mjeri u svim razvijenim kapitalistič-kim zemljama. Na gornji način se u razvijenim robnim privredama odvija proces višestrukog usmjerenja. Vrš se disperzija vlasništva sa novim kvalitetom, proširenjem socijalne i klasne baze vlasnika i na za-poslene u neposrednoj proizvodnji, što je faktor raz-voja socijalizma u okviru kapitalističkog društva s jedne strane, a s druge, teče proces jačanja individualne svojine u okviru sve snažnijeg podruštvljenja procesa rada i globalizacije svjetske privrede. Formiraju se elementi novog društvenog sistema, kojeg više ne možemo podvesti pod klasičnu podjelu kapitalizma ili socijalizma.

No, sam proces transformacije oblika svojine i uloga pojedinih oblika svojine, je danas daleko širi i različite su mu uloge u općem razvoju proizvodnih snaga našeg doba. Potrebe uspješnijeg promicanja razvoja proizvodnih snaga, prema zahtjevu robne privrede, a to prvenstveno znači posredovanjem konkurentске borbe, kroz promicanje efikasnosti

poslovanja u drugoj polovici našeg stoljeća, artikuliraju se razvojem takozvane male privrede. Niz faktora učestvuje u poticanju razvoja malih i srednjih poduzeća. I najveće multinacionalne kompanije pri određenim uslovima su zainteresirane za osnivanje i razvoj malih i srednjih poduzeća. Kod toga su dominirajuća tri faktora. Prvi, da multinacionalna kompanija nerado ulazi u masovnu proizvodnju nekog novog proizvoda, dok se ne uvjeri da ga tržište prihvaća, i u tom smislu radije pomaže osnivanje i rad poduzeća male privrede koja može, brže i efikasnije testirati prihvatljivost novog proizvoda na tržištu, i drugi, da porastom uloge kreativnog pojedinca u razvoju proizvodnih snaga, sve više je takvih osoba koje žele svoju inventivnost "naplatiti" kao vlasnici novoosnovanog malog poduzeća. Vrlo lijep primjer je Čoklaj u proizvodnji transformatora, ing. Krea u proizvodnji kompjutera. Treći faktor koji pogoduje razvoju malih i srednjih poduzeća je nerentabilnost za multinacionalne kompanije da proizvode ma kako to bio važan dio nekog kompliciranog i složenog proizvoda, ako ga treba u manjim količinama. Malo, odnosno srednje poduzeće kao kooperant multinacionalne kompanije preuzima proizvodnju takvog proizvoda.

Slijedeći značajan oblik svojine, danas u razvijenim robnim privredama je državna svojina. Kao što znamo, u privrednom razvoju većine zemalja, logikom robne privrede u datim historijskim uslovima nastaje državna svojina u sektoru uslužnih takozvanih velikih sistema: željeznica, PTT, elektroenergije, vodoprivrede. Dolaskom na vlast 70-tih - 80-tih godina radničkih partija, u nekim razvijenim zemljama, bivaju nacionalizirana određena velika poduzeća, čime udio državne svojine u ukupnoj svojini zemlje značajno raste. Tako u SR Njemačkoj dolaskom socijaldemokrata na vlast sedamdesetih godina, poslije nacionalizacije nekih poduzeća udio državne svojine se popeo na 50%. Isto se dogodilo i u Francuskoj kao i drugim zemljama. Još u vrijeme Musolinija 1933. godine se formira državni industrijski gigant IRI koji je objedinio nacionalizirane tvrtke. U konkurenciji državnog i privatnog sektora u tim zemljama uglavnom trku gubi državni sektor. Osnovni razlog tome je različiti odnos menadžmenta u jednom i drugom sektoru prema radu i poslovanju poduzeća, a to proizlazi iz same suštine oblika svojine. U privatnim poduzećima menadžment koga biraju, nadziru u radu i smjenjuju akcionari (vlasnici kapitala), mora se poistovjetiti sa uspjehom poduzeća. Za mjesto menadžera vlada žestoka konkurencija sposobnih.

Menadžer je prisiljen da u skladu sa zakonitostima robnog privrede, stalno pronalazi nove metode poslo-

vanja koja će osigurati prednost njegove firme u konkurentskoj borbi na tržištu. Iza privatnih poduzeća ne stoji nikakav zaštitnik. Suprotno tome iza državnih poduzeća, na ovaj ili onaj način kao garant zaštitnik se nalazi moćna država. Menadžment u tim poduzećima smatra da ima veću sigurnost. Menadžeri državnih poduzeća se uglavnom ponašaju tako da uspješno vode postojeće, a privatni da budu bolji, uspješniji od svih, da napreduju. U državnom poduzeću rukovodioce postavljaju ministarstva, koja određuju i maksimalne troškove poslovanja, dok kod privatnih poduzeća o tome posredno odlučuje konkurencija. Socijalističke i socijaldemokratske vlade koje si za cilj postavljaju angažman u izgradnji pravednijeg društva, postupaju kao pragmatičari, i za razliku od komunističkih partija u zemljama realnog socijalizma, prilagođavaju svoja opredjeljenja potrebama života, korigiraju svoj odnos prema državnoj svojini, zauzimaju stav da nije osnovna dužnost države da spašava državno poduzeće, već da ubire od njega profit, koga ono mora ostvariti na tržištu u borbi sa drugim privatnim, državnim ili mješovitim poduzećima. To je respektiranje zakona robne privrede, ne samo na riječima, već i u praksi. Komunisti su u tom pogledu sve do devedesetih godina, uglavnom ostajali na riječima. Francuska je u realizaciji gornjih opredjeljenja bila u praksi najdosljednija. Državna poduzeća moraju poslovati po zakonima robne privrede kao i privatna. Država se ne smatra obaveznom da pokriva gubitke svojih poduzeća, već da od njih uzima dividende. Rezultat takvog opredjeljenja jeste da mnoga državna poduzeća važe kao uzor uspješnosti u svijetu. Neki smatraju da je tehnologija na francuskim željeznicama vodeća u svijetu. Vlak TGV, koji će voziti brzinom od 500 km/sat, pokriva 50% željezničke mreže Francuske. Na bazi takvih saznanja, se formira mišljenje, da nije odlučujuće da li je neko poduzeće državna ili privatna svojina, već kako posluje, kako uspijeva svoje poslovanje prilagoditi zakonitostima robnog privrede i tržišta. Postepeno se stišava oduševljenje za reprivatizaciju državne svojine, koje je izbilo dolaskom konzervativnih partija na vlast u tim zemljama. Poslije vala privatizacije naročito u Engleskoj od 1979. god., Francuskoj 1986. g. SR NJ. 1984. g. itd. udio državnog sektora u nacionalnoj privredi danas iznosi u Francuskoj oko 25%, Italiji 30%.

Ni pristalice socijalističke orijentacije ne zaziru više od privatizacije kao prije, tim više što se u tim zemljama povećava broj akcionera zaposlenih. U 1979. g. u Velikoj Britaniji je 7% stanovništva bilo vlasnik barem jedne akcije, danas ih je 20%. Vidjeli smo kako taj proces teče u SAD, a on je sličan i u drugim razvijenim robnim privredama. Na određeni način

kroz sve očitije respektiranje zakona privrede trasira se i proces konvergencije u svijetu. Neki političari i teoretičari Zapada već duže govore o "narodnom kapitalizmu". Ne ulazeći u ocjenu suštine takvih shvatanja, svakako su ona odraz da se savremeni svijet brzo mijenja u čemu presudnu ulogu igra razvoj proizvodnih snaga, zasnovan prvenstveno na funkcioniranju i daljnjem razvoju robne privrede, što sve skupa traži značajne promjene u oblicima svojine. Razvoj proizvodnih snaga razvojem robne privrede, kako to kaže P. Drucker, odvaja svojinu od materijalne proizvodnje. Ona se sve izrazitije manifestira kroz novčanu vrijednost posebno kroz oblik akcija, obveznica i drugih formi vrijednosnih papira. U SAD, značajni posjednici financijskog kapitala su osiguravajuća i penzionna društva, koja u svom interesu po zakonima robne privrede prave taj kapital. Postoje u tim razvijenim privredama i zadružne organizacije kao i manji broj poduzeća vlasnika samoupravljača. Kao što vidimo razvijena robna privreda je bogata lepeza brojnih oblika svojine.

III.

Kolapsom ekonomija zemalja realnog socijalizma, nastaje opće uvjerenje da se izlazak iz ekonomske krize u tim zemljama nalazi na kursu prevođenja privrednih subjekata da posluju po zakonima razvijene robne privrede. Suštinski predušlov takvog poslovanja je transformacija državne i društvene svojine, a to je zaista revolucija u korijenu pošto je svojina izraz sveukupnih društvenih odnosa date zajednice. Kako pristupiti toj transformaciji?

Još nisu zauzeti ni definitivni stavovi koji bi mogli poslužiti kao model provedbe željene transformacije. Diskusije su u toku. Zauzeti su samo najopćenitiji stavovi, da se mora provesti privatizacija, najvećeg dijela državne odnosno društvene imovine; da mora dobiti svoga titulara, vlasnika; da mora biti osiguran pluralizam vlasništva, koji posluju pod istim uslovima, a sve skupa ima za cilj izlaz iz privredne krize kroz efikasnije poslovanje na principima robne privrede, kroz porast ukupne nacionalne ekonomije, što sve skupa multiplicira pozitivna kretanja — kod zapošljavanja; povećanju standarda stanovništva; povoljnijem uklapanju u tokove svjetske privrede, te porast državnih prihoda. Na koji način, kojim putevima, metodama, instrumentima to provesti još je diskutabilno. Većina vlada zemalja, koje se nalaze pred gornjim zadatkom, formiraju komisije stručnjaka, koje treba da ponude provedbeni model. No, već i na ovoj razini među naučnicima i stručnjacima, došlo je do krupnih

razmimoilaženja. Spomenimo samo razlike koje postoje u SSSR-u između stavova akademika Leonida Abalkina, zamjenika predsjednika vlade Riškova, te akademika Abela Aganbegjana, a opet svakoga od njih odnosu na shvaćanje akademika Stanislava Štalina, rukovodioca grupe koja je izradila "Program 500 dana". Žestoka se diskusija vodi oko tih pitanja u Kongresu narodnih deputata SSSR, ali i posvuda u zemlji. Ne bih se ovoga puta upuštao u analizu razlika u stavovima. Više se želim zadržati na ocjeni situacije u SFRJ. U nas jedini do danas potpuniji program transformacije oblika svojine u SFRJ ima Savezno izvršno vijeće. No, nas ovoga puta više zanima problem transformacije oblika svojine u SFRJ sa aspekta političke ekonomije kao naučne discipline, i specijalno iz aspekta međuzavisnosti razvoja proizvodnih snaga te puteva i metoda transformacija oblika svojine. Naprijed smo pokazali, da je razvoj proizvodnih snaga osnovna odrednica promjene suštine i oblika svojine. To je razumljivo, pošto je svojina koncentrirani izraz sveukupnih društvenih odnosa datog društva. Suština razvoja proizvodnih snaga društva je rast produktivnosti rada, koji se konkretizira kroz efikasnost, ekonomičnost privređivanja. Preko šest hiljada godina gornje zakonitosti najuspješnije realizira zakon vrijednosti i mehanizam robne privrede, koja se i sama razvija. Osnovna komponenta razvoja proizvodnih snaga danas je s jedne strane sve potpunije područstvljenje društvenih procesa rada, a sa druge sve potpunije osamostaljenje u načinu rada i poslovanja subjekata robne proizvodnje. Suštinsku karakteristiku razvoja tih procesa, danas daje proces prerastanja nauke u osnovnu proizvodnu snagu, čemu posebni pečat daje porast broja društvenih individua, koje nominiramo kao slobodne kreativne ličnosti, koje traže sebi prostor u gore navedenim društvenim uslovima razvoja proizvodnih snaga da bi potvrdili svoju kreativnost. Kad se razmatra problem transformacije društvene i državne svojine u zemljama realsocijalizma, moraju se svi navedeni faktori uzimati u obzir. Specijalno je to važno, pošto u procesu transformacije oblika svojine spomenutih ekonomija ne malu ulogu mora imati država, a koja je sama po sebi negacija razvoja robne privrede i svega uz to vezano. Prema tome, bez angažmana države je nemoguće izvršiti transformaciju oblika svojine u spomenutim ekonomijama, ali njena uloga ne smije biti prenaplašena. I oko te dileme se vode rasprave.

Čitav problem se komplicira što je državno, odnosno društveno vlasništvo u tim ekonomijama bilo ne samo dominirajuće nego gotovo apsolutno. Postavlja se suštinsko pitanje i sa stanovišta osposobljavanja privrednih subjekata da efikasno posluju kao privatna

poduzeća i sa stanovišta pravičnosti, odnosno priznavanje svojinskog prava onima koji su pridonijeli stvaranju te državne, odnosno društvene imovine, kako provesti transformaciju oblika svojine, i zadovoljiti oba gornja zahtjeva. Njima treba dodati i treći suštinski postulat, provesti transformaciju tako da ona podrži, bitnu zakonitost razvoja društva — razvoja društvenih individua kao kreativnih ličnosti. Našavši se pred tim dilemama, dobivamo vrlo različite i dosta suprotstavljene odgovore na gore postavljeno pitanje i na nivou stručnom i naučnom.

Milton Friedman, nobelovac, rođonačelnik monetarističke škole, jasno protagonista robne privrede, vodeći računa o specifičnostima u našoj zemlji zastupa određene principe na kojima bi bilo svrsishodno provesti transformaciju svojine u SFRJ. Želim se kritički osvrnuti na njegova stajališta, pošto mi takav metod analize, pruža mogućnost da iznesem svoja gledanja na suštinu problema. Mislim da je pravilna Friedmanova polazna osnova da državno-društveno vlasništvo, da bi ga se efikasno koristilo, mora transformirati u privatno vlasništvo, stvarajući slobodno tržište, prvenstveno rada i kapitala, gdje bi djelovala konkurencija. To je suglasno naprijed iznesenom našem stavu, da danas najefikasniji mehanizam robne privrede razvija proizvodne snage, a što traži promjenu društvene svojine u privatnu. Friedman, što se tiče SFRJ, smatra da smo mi u prednosti pred drugim zemljama Istočne Evrope, što imamo samoupravni sistem, koji nije uspio jer nije utemeljen na robnoj privredi, ali upravo on, sa svim efektima je izraz da "radnici imaju određena prava u odnosu na poduzeće, neke vrste krmjeg vlasništva. Hoćemo samo da se to pretvori u pravo transferibilno privatno vlasništvo. To vaše samoupravno poduzeće treba pretvoriti u pravo dioničko društvo..."¹ Ovakav načelan prilaz je apsolutno dobar. Program SIV-a je detaljno razradio, koji dio vlasništva kao akcioni kapital bi ostao državi, a koji bi se prodao kao akcije pojedincima ili pravnim licima izvan poduzeća. Ne braneći svaku poziciju kako je formulirana u programu SIV-a, načelno govoreći, program je dobar, jer je "tržište stavljeno da radnici zaposleni u poduzeću budu značajna društvena grupa akcionera."

Posmatrano iz aspekta ekonomske teorije, stavovi M. Friedmana o gore navedenim pitanjima prvenstveno su izvedeni iz ubjeđenja da budu u funkciji razvoja proizvodnih snaga, dakle, društva, a u korist njegovih članova. On ne samo da nije marksista nego nije ni socijalističke orijentacije, ali suglasno davanju prioriteta

razvoju proizvodnih snaga, našli smo se i mi teoretičari socijalističkog opredjeljenja u gornjem na istim pozicijama s njim i mnogim drugim građanskim teoretičarima. Čak šta više i u modeliranju puta privatizacije društvenog, državnog vlasništva. Osnovne pozicije su nam iste. On pravilno konstatira da u zemljama bivšeg realsocijalizma nema novca, da se ista svojina proda vlastitim građanima. Zato: "Ako bi se državna poduzeća prodavala, kupci bi bili prvenstveno stranci, a to nije najsigurnije rješenje...to bi bio politički neodrživ prijenos vlasništva proizvodnih kapaciteta strancima, po cijenama na koje bi javnost smatrala da su mnogo preniske"² Nekad bi se marksističkom terminologijom ovakav stav smatrao klasnim pristupom, a danas ga možemo nazvati opće prihvatljivim realsocijalističkim pristupom, i on se uklapa u shvaćanja pravednosti RAWLSOVA, po kojoj je nejednakost opravdana, dok doprinosi povećanju standarda svih, a to je osigurno privrednim rastom nacionalne ekonomije i širenjem broja akcionera zaposlenih. Friedman kao i mi je svjestan i nedostataka takvog rješenja, a koja su vezana za osnovni preduslov privatizacije državne i društvene svojine, prelaskom u slobodnu tržišnu privredu, pošto će ono razviti kupoprodajne dionice, i "...da će mnoge dionice uskoro završiti u vlasništvu ljudi koji ne rade u poduzeću, što ih je emitiralo"³ No, i u ovom slučaju vrijedi: "Out—out, Tertium non Datur". Moraju se pronaći i poduzimati druge mjere ekonomske politike, koje bi optimalno podržavale razvoj proizvodnih snaga i širenje akcionera, zaposlenih, primarno u poduzeću gdje rade. Taj put se uklapa u rješavanje sudbonosne greške, svođenja samoupravljanja u SFRJ na birokratsko—etatistički sistem, koje je bilo u funkciji etatizma. Samoupravljanje može ponovo vaskrsnuti, ako se utemelji na sistemu robne privrede. U prošlosti nitko nije dovoljno jasno vidio da se bez prožimanja samoupravljanja i robne privrede, ono mora formalizirati. Možda neko malo olakšanje nama pobornicima samoupravljanja može poslužiti iskrenost Friedmana, građanskog teoretičara, koji za samopupravljanje u SFRJ kaže: "Činilo se da će Jugoslavija uspjeti. A nije uspjela zato što nije upotrijebila privatno tržište. Privatno tržište traži privatno vlasništvo. A radnici nisu postali pravi vlasnici poduzeća — jer njihova prava nisu bila transferibilno privatno vlasništvo."⁴ Kako tu zabludu ispraviti? Friedman zastupa isto stanovište, koje i mi zastupamo, "Za vas je problem kako da se sadašnja formalna prava radnika pretvore u pravo privatno vlasništvo koje je prenosivo..."

1. Milton Friedman: "Može li se iz krize samo na jednoj nozi", "Privredni vjesnik" 15. I. 1990. god.

2. Ibidem, str. 4.

3. Ibidem, str. 4.

4. Ibidem

To vaše samoupravno poduzeće treba pretvoriti u pravo dioničarsko društvo.”

Danas je u svijetu opće prihvaćen termin, za transformaciju državnog, društvenog vlasništva u vlasništvo sa titularom — privatizacija. Po našem mišljenju bilo bi nužno i na nivou teorije analizirati suštinu takve privatne svojine uzimajući u obzir Marksove stavove o tome pitanju naročito izložene u dvadeset sedmoj glavi Kapitala, trećeg sveska, koji nosi naslov: “Uloga kredita u kapitalističkoj proizvodnji”. On podvlači da se u dioničarskim društvima zbivaju korjenite promjene u suštini vlasništva, a pošto je vlasništvo izraz sveukupnih društvenih odnosa, znači i u toj sferi. On kaže: “U dioničarskim društvima funkcija je rastavljena od vlasništva na kapitalu, pa je dakle i rad potpuno rastavljen od vlasništva na sredstvima za proizvodnju i višku rada”. Za Marksa akcionerstvo je prirodni razvoj proizvodnih snaga, koji će u daljnjem

svojem napredovanju umnožavati broj akcionera zaposlenih, što bi trebalo dovesti do formiranja kooperativnih tvornica samih radnika, a što je istovjetno sa samoupravnim poduzećem kao pravim dioničarskim društvom. Sve to upućuje na neophodnost preispitivanja dosadašnjih formulacija suštine socijalizma, ali i kapitalizma, posebno u svjetlu konvergencije ta dva sistema. Slijedom tih razmišljanja, postavlja se i pitanje kritičke revalorizacije Marksova učenja, napuštanjem njegova učenja kao konačnih saznanja svijeta i zakona njegova razvoja, već kao jedno od velikih naučnih dostignuća, ograničeno uslovima svog vremena. U tim okvirima trebamo situirati naučna istraživanja puteva i metoda izgradnje novog društva, kao svjetskog procesa, zavisno prvenstveno od razvoja proizvodnih snaga. Zastupajući takva shvaćanja prišli smo obradi aktuelne i po suštini revolucionarne preobrazbe oblika svojine, danas, vežući to uz razvoj proizvodnih snaga.

LITERATURA:

1. *K. Marks*: “Temelji slobode”, izd. “Naprijed”, Zagreb 1977. g.

2. *E. A. J. Jonson i Herman E. Kross*. “Podrijetlo i razvoj američke ekonomije”, izd. “IBI” poduzeće za izdavanje, prodaju i distribuciju knjiga, Zagreb 1958. g.

3. *Friedrich Engels*: Poreklo porodice, privatne svojine i države, izd. Kultura, Beograd 1967. g.

4. *Talcott Parsons*: “Društvo”, Evolucijski i poredbeni pristup, izd. “August Cesarec”, Zagreb 1988. g.

5. *Bertrand Russell*: “Mudrost Zapada”, izd. “Mladost”, Zagreb 1970. g.

Dušan Čalić, Member of JAZU

Summary:

THE INTERDEPENDANCE BETWEEN PRODUCTION POWER DEVELOPMENT AND OWNERSHIP MODE TRANSFORMATION

To this very day, capitalism and socialism have been developed as two essentially different systems. The first of them evolved through and by the agency of development of market economic system, and the second as negation of market economic system. This was basic cause of their different ways of evolution. The time turned out that on the existent level of progress of society, the production power can be optimally developed in the growth of market economic system. When this consciousness became dominant in socialist countries, they proclaimed economic and social reforms with essential characteristic to use the economic laws and market economic system to develop the production power. In this way is created essential prerequisite condition of development of convergence.

The second principal factor of progressing of convergence are achievements in scientific—technological revolutions, which created material and technical conditions for the globalisation of development in the economy on the world level.

The third essential factor of progressing of convergence of different social system is the necessity, but also the conscience that the mankind in its own interest is obliged with the common forces to try to solve the fundamental questions of its existence and its own development, such are questions of ecology, demographic growth of inhabitants, alimentation, peace in the world.

The convergence of different social systems operates in the width and the depth in the economy, science, traffic, development of the technology and in other spheres.

It is evident that the process of convergence will continue in the zigzag movement with its tides. The convergence is a need and a possibility, but nothing else